

NEOLOGIZMLAR

Shukurjonova Sitora - O'zDJTU talabasi
Xorijiy til va adabiyot 1-ingliz fakulteti 2109-guruh
Nazoratchi: Kholikova Dilnoza
O'zDJTU o'qituvchisi

Annotatsiya: Bu maqola har bir tilda, so'zlashuvda, insonlarning doimiy ijtimoiy hayotida ko'pdan ko'p foydalanilayotgan neologizmlar va ulardan foydalanish, neologizmlarning turlari va farqlari, o'zlashgan va o'zlashtirma so'zlarning farqlari haqida ma'lumot beradi.

Kalit so'zlar: Neologizm, metod, terminlar, shaklning neologizmlari, semantik neologizmlar, functional neologizmlar, ijtimoiy neologizmlar, texnologik neologizmlar, stilistik neologizmlar.

KIRISH

Hozirgi kunda insonlar turli sohalarda hattoki ko'cha ko'yda ham yangi so'larga, yangi muomala madaniyatiga duch kelishmoqda, bu esa boshqa mamlakat kabi birxildek. Ma'lumki, har qanday tilda o'zga tillarning leksemalari uchraydi. Ikki xalq yoki millat vakillari o'zaro turli munosabatlarda (iqtisodiy, madaniy, siyosiy) bo'lar ekan, ularning tillari ham shunday munosabatlar natijasida o'zaro aloqaga kirishadi, bir-birlariga ozmi-ko'pmi ta'sir ko'rsatadi. Bir tilga ikkinchi til so'zlarining kirishi bir tarafdin ular orasidagi munosabatni ta'minlashga xizmat qilsa, ikkinchidan u tilni rivojlantirishga ham yordam beruvchi asosiy vosita sifatida katta o'rin tutadi.¹ Aniqrog'i, kundan kunga xuddi o'zbek tili kabi boshqa tillarning so'z boyligi ham ortib bormoqda, bullarning ko'pchiligi o'zlashtirilgan so'zlardir. Asrlar davomida tillar bir-biridan so'z olib, so'z berib shakllanib kelmoqda. Bu ham bir imkoniyat. Til tizim sifatida uzluksiz harakatda, rivojlanishda bo'lib turadi, bu uning ijtimoiy mohiyatidan kelib chiqadi: til va jamiyat, til va ong, til va tafakkur o'rtasidagi ikki tomonlama aloqadorlik ularning bir-biriga ta'sirini belgilaydi - jamiyatda bo'lib turadigan ijtimoiy-siyosiy jarayonlar, ilmiy texnikaviy taraqqiyot, iqtisodiy-ma'rifiy sohalardagi islohatlar tilning lug'at boyligida yangi-yangi so'z va atamalarning yuzaga kelishini, ayni paytda ma'lum so'z-leksemaning eskirib tarixiy kategoriyaga aylanishini taqozo qiladi. Bu jarayon tilning lug'at boyligida istorizm, arxaizm va o'zlashma neologizm kabi leksik birliklarni yuzaga keltiradi.² Neologizmlar (yun. neos — yangi, logos — so'z) — jamiyat taraqqiyoti, hayotning talab-ehtiyoji bilan

¹ <https://fayllar.org/mavzu-ozbek-tilida-neologizmlar.html>

² <https://uz.delachieve.com/qanday-neologizm-bolib-u-tilda-paydo-boladi-deb/>

paydo bo'lgan yangi narsa va tushunchalarni ifodalovchi so'zlar. Neologizmlarning yangiligi dastlab paydo bo'lgan vaqtlardagina sezilib turadi, vaqt o'tgach, ular "yangilik" xususiyatini yo'qotib, odatda, faol so'zlar qatoriga o'tadi. Masalan, o'zbek tili uchun bir qancha yil davomida yangi hisoblangan marketing, qayta qurseziladministratsiya, reyting, biznes so'zlari hozirgi kunda umumiste'moldagi so'zlarga aylanmoqda. Tildagi umumiy neologizmlar bilan bir qatorda individual uslubiy yoki okkazional neologizmlar ham mavjud. Bunday neologizmlar mualliflar tomonidan ma'lum bir kontekstda uslubiy talab asosida yaratiladi. Har bir neologizmlarning o'ziga xos ikkita xususiyati mavjud. Bular: 1) Yangi so'zni dastlab ular paydo bo'lgan hududni o'rganayotgan odamlarning ma'lum bir doirasi tushunadi 2) Neologizmlar qisqa vaqt ichida yangi bo'lishi mumkin. Keyin ular hamma uchun tanish bo'ladi.

Neologizmlarning turlari mavjud bo'lib: 1) Shaklning neologizmlari. Ushbu turdagi neologizm so'zlarning yoki tilda mavjud bo'lgan so'zlarning morfologik o'zgarishidan kelib chiqadi. Misol: fotojurnalistika, ijtimoiy nasroniy, liberal demokrat yoki popemobil. 2) Semantik neologizmlar. Bunday holda, u allaqachon tilning bir qismibo'lsa-da, boshqa sohalarning elementlari yoki jihatlarini belgilash uchun boshqa ma'no yoki ma'noda bir xil tilda olingan so'zlarni nazarda tutadi. Misol: qidiruv tizimi, virusli, parket yoki virus. 3) Funktsional neologizmlar. Neologizmlarning bu tasnifi tilga so'zlarni qo'shish zarurati bilan bog'liq, chunki ma'lum bir ob'ekt yoki vaziyatni belgilashning boshqa usuli yo'q. Chet el so'zlari ushbu tasnifga kiradi. Umuman olganda, ushbu turdagi atamalar aloqa yanada dinamik bo'lishiga imkon beradi. Misol: kilo, jirafa, tirtil yoki yong'inga qarshi. 4) Ijtimoiy neologizmlar. Ushbu so'zlar jamiyatga, insonning axloqiy va madaniy harakatlariga bog'liq ba'zi jihatlarni tavsiflovchi yoki belgilaydigan barcha so'zlar bilan bog'liq. Misol: qo'mita, ish tashlash, yig'ilish yoki jamoaviy bitim. 5) Texnologik neologizmlar. Ushbu turdagi neologizm ba'zi so'zlar texnologiya va fan sohalorida yuzaga keladigan burilishlar bilan bog'liq. Ular deyarli har doim boshqa tillardan keladi, masalan, ispancha ingliz tilidan. Ushbu tasnif bugungi kunda eng ko'p ishlatiladiganlardan biridir. Misol: skaner, server, selfi yoki kibermakon. 6) Stilistik neologizmlar. Stilistik neologizmlar - bu odatda ishlatiladigan so'zlarga nisbatan ifoda yoki atamaga nisbatan sezgir va ijobiy ohang berish uchun qo'llaniladigan so'zlar. Aks holda, ular narsalar idrokini o'zgartirish uchun mo'ljallangan so'zlardir. Misol: marhum, qorong'i, ko'r yoki konsert.³

Qo'shimcha qilib aytadigan bo'lsak neologizmlar har xil yo'l bilan yasalishi mumkin, ahamiyatlisi ular har xil tildan kirib kelishi mumkin: arab, tojik, rus, ingliz va

³ H. Dadaboyev. O'zbek terminalogiyasi. Yoshlar nashriyoti uyi. Toshkent. 2019.

Arman. O'zbekcha lug'atlardagi so'zlarning ko'pchiligini fors-tojik tildagi so'zlar egallagan va yangi so'zlar quyidagicha yasaladi:

- Qisqartmalar va qisqartmalar. Bosh so'zlar yoki jumlaning birinchi harflari qo'shib, yangi so'zlarni hosil qiladi. Bu qisqartma kabi.
- Tarkibi yoki parasintezi. Ikki yoki undan ortiq so'zlar yangi atamani tuzish uchun bir joyga to'planadi.
- Bypass usullari. So'z yasashda hosila qo'shimchalari ishlatiladi.
- Chet eldan olingan kreditlar. Siz yangi so'z yaratish uchun boshqa tilga borasiz. Masalan: "hackear" (anglikizm, "buzish" fe'lidan: saytni o'g'irlash yoki yashirincha).
- Onomatopeya. So'zlar tovush orqali yangi atamalarni olish uchun hosil bo'ladi.⁴

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, bugungi kundagi neologizmlarning tilimiz leksikonida vaqtlar o'tib muqobil sifatida qolib ketishining oldini olish va tilimizni sofligicha saqlash uchun chet el leksikonidagi so'zlarning ishlatilishini cheklash lozim.

⁴<https://www.recursosdeautoayuda.com/uz/neologizmlar/>